

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Duitse Iranpolitiek 1871-2005

Rezaeiejan, S.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rezaeiejan, S. (2012). *Duitse Iranpolitiek 1871-2005*. Vossiuspers - Amsterdam University Press. <http://nl.aup.nl/books/9789056297039-duitse-iranpolitiek-1871-2005.html>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Appendix 2 Het buitenlandse beleid van Duitsland in de twintigste eeuw

De periode 1890-1918

Het vertrek van Bismarck in het voorjaar 1890 vormde tevens een breuk in het buitenlandse beleid van het Keizerrijk. Twee onervaren nieuwkomers op het gebied van buitenlandse politiek, Leo von Caprivi en Adolf Marschall von Bieberstein, moesten het buitenlandse beleid van Duitsland gaan vormgeven. Leo von Caprivi was ervan overtuigd dat het 'systeem' van Bismarck te complex was. Buitenlandse politiek kon veel eenvoudiger worden bedreven.¹ Eén van de eerste beslissingen van Von Caprivi was om het herverzekeringsverdrag met Rusland niet te verlengen.² Deze 'neue Kurs' in de buitenlandse politiek viel tot aan de Eerste Wereldoorlog samen met een periode van economische bloei (vanaf 1895 was sprake van hoogconjunctuur). De economische opleving zorgde voor meer zelfverzekerdheid en zo voor een veranderde gevoelsbeleving bij de Duitsers. Streven om een wereldmacht te worden hing daarmee samen.³

Ook structurele veranderingen in de Duitse economie droegen bij aan de wens tot het voeren van een nieuwe vorm van buitenlandse politiek. Met de industrialisatie werden industriële belangen belangrijker dan agrarische, met als gevolg dat Duitsland zich tot een imperialistische mogendheid wilde ontwikkelen. De derde reden om met de conservatieve politiek van Bismarck te breken hing samen met veranderingen in de tijdgeest. Deze jaren vielen aan de ene kant samen met de hoogtijdagen van het sociaaldarwinisme⁴ en aan de andere kant kwam men in Duitsland tot de conclusie dat Duitsland politiek gezien ver achter was gebleven in verhouding tot zijn economisch potentieel. Duitsland was wel een grote Europese mogendheid, maar kon en moest, wilde het ook in de toekomst een grote mogendheid blijven, een wereldmacht worden. Max Weber bracht dit streven als volgt onder woorden:

Wij moeten inzien dat de eenmaking van Duitsland niet meer dan een jeugdige dwaasheid was, die de natie op haar oude dag beging en die zij gezien de extravagante kosten beter had kunnen nalaten, als zij de afsluiting en niet het begin zou zijn van een Duitse op wereldmacht gerichte politiek.⁵

Rijkskanselier Bülow vatte dit idee korter en krachtiger samen:

¹ Matthew S. Seligmann and Roderick R. McLean, *Germany from Reich to Republic 1871-1918, Politics, Hierarchy and Ethics*, 2000, 108-110.

² In dit verdrag dat in 1887 getekend werd kwamen de twee landen met elkaar overeen dat wanneer een van hun op de Balkan in conflict zou raken, de andere partij zich neutraal zou verklaren. Uitzondering hierop was wanneer Duitsland Frankrijk zou aanvallen, en wanneer Rusland Oostenrijk-Hongarije zou aanvallen.

³ Haffner, 1988, 58.

⁴ Seligman en McLean, 2000, 108-47.

⁵ Haffner, 1988, 61.

Wij willen niemand in de schaduw zetten, maar willen ook een plaatsje onder de zon.⁶

Achteraf gezien was de retoriek veel indrukwekkender dan de daden. Belangrijke koloniale uitbreidingen in vergelijking met Frankrijk of Groot-Brittannië vonden niet plaats. Wel werd er gestart met de bouw van een oorlogsvloot; de zogenaamde *Flottenpolitik*. Volgens Wolfgang Mommsen zijn er twee redenen voor het feit waarom een grootschalige koloniale uitbreiding niet slaagde.⁷ Aan de ene kant waren Engeland en Frankrijk niet bereid Duitsland zijn gang te laten gaan. Aan de andere kant was de politieke elite in Duitsland verdeeld.⁸

Wat de argumenten ook zijn, wezenlijke veranderingen bracht de 'neue Kurs' niet met zich mee. Na de Eerste Wereldoorlog kwam er een eind aan het Keizerrijk. De periode 1890-1914 en de oorlogsjaren tot 1918 kunnen in de Duitse geschiedenis in de woorden van de Franse politieke denker Raymond Aron als een overgangperiode worden gezien, aangezien ze op het *Auswärtiges Amt* het systeem van Bismarck niet meer toepasten, maar tegelijkertijd geen coherent beleid formuleerden waarover het men eens kon worden.⁹ De *Weltpolitik* van Duitsland zorgde er wel voor dat andere Europese mogendheden daarin een gevaar zagen en bondgenootschappen met elkaar sloten. Hoewel de Duitsers zelf, om met Aron te spreken, het niet eens konden worden en geen coherente politieke strategie konden formuleren, werden de Europese mogendheden het wel eens over het Duitse gevaar. Nipperdey zegt in dit verband:

Sie gab schließlich der europäischen Politik mehr Richtung auf Blockbildung und Konfrontation, sie war offensiver als die defensive Taktik Bismarcks.¹⁰

De periode 1919-1933

Naar de buitenlandse politiek van de Republiek van Weimar ten aanzien van niet-Europese landen is relatief weinig onderzoek verricht. Pas vanaf de jaren zeventig

⁶ *Ibidem*.

⁷ Wolfgang J. Mommsen, *Imperial Germany 1867-1918 Politics, Culture, and Society in an Authoritarian State*, 1995, 75-100.

⁸ In de woorden van Mommsen: 'loomed all the larger in German minds for coinciding with doubts whether imperialist expansion was actually worth the great expense that it would entail. Imperialism certainly created exceptional profits for a small section of society; but it also made for arising tax burdens, and thus represented a clear cost for the population as a whole', *Ibidem*. 92. Naast deze twee redenen legt Mommsen ook nadruk op de Duitse symboolpolitiek: 'Whenever something was happening, anywhere in the world, Germany had to be there too. The policy, in other words, was concerned first and foremost with spectacle and only secondarily with concrete practical results', *Ibidem*, 82.

⁹ Raymond Aron geciteerd in Klaus Hildebrand, *Deutsche Außenpolitik 1871-1918 Enzyklopädie Deutscher Geschichte*, 1994, 114.

¹⁰ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866- 1918 Band II Machtstaat vor der Demokratie*, 1998, 622.

in de twintigste eeuw zijn er studies verschenen die zich richten op de bilaterale betrekkingen van Duitsland met een klein aantal landen.¹¹

Bij zijn analyse van de Duitse buitenlandse politiek en in het bijzonder in zijn beschouwing over de vraag of er sprake is van een breuk of continuïteit gedurende de Weimarperiode in vergelijking met het Keizerrijk, stelt Thomas Nipperdey dat er van een breuk gesproken kan worden. Hij concentreert zich in het bijzonder op formele institutionele veranderingen na 1918 in vergelijking tot het Keizerrijk.¹²

Een bekende representant van de continuïteitsthese is de historicus Andreas Hillgruber. Hij noemt ter onderbouwing van zijn stelling twee redenen. Ten eerste werd de buitenlandse politiek van de Weimarrepubliek door dezelfde diplomaten vormgegeven en uitgevoerd die ook tijdens het Keizerrijk het beleid formuleerden. Ten tweede laten de geheime activiteiten van het Duitse leger zien dat zijn grootmachtaspiraties gedurende de Weimarperiode ook niet waren verdwenen.¹³

Gottfried Niedhart echter stelt samen met Wolfgang Ruge dat *Elitenkontinuität* niet noodzakelijk met *Politikkontinuität* correspondeert.¹⁴ De meerderheid van de ambtenaren is technocraat die in principe onder elk systeem zijn werk zo efficiënt mogelijk probeert te doen.

Over het algemeen kan de officiële politiek van Duitsland in deze periode als een revisionistische politiek gekenmerkt worden. Duitsland wilde graag een herziening van het vredesverdrag na zijn nederlaag in de Eerste Wereldoorlog. Deze herziening kon niet bewerkstelligd worden door het voeren van een agressief buitenlands beleid, maar moest in samenwerking en binnen een multilateraal verband met de overwinnaars van de oorlog gerealiseerd worden.¹⁵

¹¹ Voor een overzicht naar het verrichte onderzoek naar de bilaterale betrekkingen tussen Duitsland en andere landen waar het meeste onderzoek naar is gedaan zie Gottfried Niedhart, *Die Außenpolitik der Weimar Republik Enzyklopädie Deutscher Geschichte*, 1999.

¹² Nipperdey is bovendien van mening dat het niet echt zinvol is om in een analyse van de buitenlandse politiek van Duitsland op zoek te gaan naar continuïteiten en breuken, omdat er niet sprake is van één breuk of één continuïteit, maar van meerdere. Hij stelt verder dat veel onderzoekers die zich met de Weimarperiode bezighouden op zoek gaan naar een oorzaak/gevolg relatie om verklaringen te vinden voor de vraag hoe Hitler in 1933 aan macht kon komen. Hij stelt: 'Natürlich steht 1933 im Zeit-Kontinuum aller früheren Ereignisse der deutschen Geschichte, ja der Vergangenheit überhaupt; aber wenn man so formuliert, rekurriert man eigentlich auf den Kausalzusammenhang der Welt und setzt Kontinuität gleich Kausalität; die Diskontinuität, die doch die Bedingung der Möglichkeit ist, von Kontinuität zu reden, scheidet als Kategorie dann aus. Solche Allkontinuität aber ist trivial. Doch das meinen wir gar nicht, wenn wir von Kontinuität sprechen'. Thomas Nipperdey, '1933 und die Kontinuität der deutschen Geschichte', in: Michael Stürmer (Hrsg.), *Die Weimarer Republik*, 1980, 376 en 374-92.

¹³ Andreas Hillgruber, *Die gescheiterte Großmacht Eine Skizze des Deutschen Reiches 1871-1945*, 1980, 67. Vergelijk: Andreas Hillgruber, *Deutsche Großmacht und Weltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert*, 1977, 134.

¹⁴ Niedhart, 1999, 49.

¹⁵ Volgens Haffner had Stresemann (Duits minister van Buitenlandse Zaken) ook andere doelen die hij op een langere termijn trachtte te verwezenlijken. Deze waren: 1- De ontruiming van het door

Volgens Niedhart hebben we daarom gedurende het tijdperk van Stresemann (1923-1929) met een *Primat der Westpolitik* te maken.¹⁶ Dit *Primat der Westpolitik* laat echter alleen de officiële politiek verklaren. Zoals Hillgruber opmerkt, en ook Haffner legt hier de nadruk op, is tijdens de Weimarrepubliek sprake geweest van een niet-officiële, met het verdrag strijdige politiek. De *Reichswehr* oefende in samenwerking met het Rode Leger in Rusland met verboden wapens zoals tanks, vliegtuigen en chemische wapens. In ruil hiervoor gaf de *Reichswehr* scholing aan het in opbouw zijnde Rode Leger.¹⁷

Uit dit summiere overzicht van de kenmerken van de buitenlandse politiek van de Weimar-republiek blijkt dat het buitenlandse beleid van Duitsland in de jaren 1919-1933 wederom op Europa was gericht. Dat kon ook niet anders. De Duitse koloniën waren door de overwinnaars van de oorlog afgepakt en het land leed onder het 'wurgverdrag' van Versailles. Hierdoor ging alle aandacht uit naar een revisionistische politiek die erop gericht was het verdrag van Versailles ongedaan te maken.

De ondergang van de Republiek betekende een belangrijke breuk in het politieke systeem en de buitenlandse politiek van Duitsland.¹⁸

De periode 1933-1945

Het aan de macht komen van de Nazi's in januari 1933 zorgde voor radicale veranderingen in de Duitse buitenlandse politiek. In maart 1933 trad Duitsland terug uit de Volkenbond. In 1935 werd de algemene dienstplicht heringevoerd en werd een vlootverdrag gesloten met Groot-Brittannië waarin werd afgesproken dat de Duitse vloot niet groter dan eenderde van de Britse vloot zou mogen zijn.¹⁹ In de jaren 1935-1937 kwam als gevolg van het Duits-Italiaanse engagement in Spanje tijdens de Spaanse burgeroorlog de as Berlijn-Rome tot stand.²⁰

Frankrijk en Engeland bezette gebied op de linker Rijnsoever, 2- Activeren van de in het buitenland wonende Duitsers, en vooral de Duitsers in Oostenrijk. Zij zouden pogingen tot de *Anschluss* moeten ondersteunen. 3- Bewerkstelligen van territoriale herzieningen in Oost-Europa; in de eerste plaats afschaffing van de Poolse corridor, 1988, 22-3. Deze stelling komt ook voor in het werk van Jonathan Wright over Gustav Stresemann, de Duitse minister van Buitenlandse Zaken in de jaren 1923-1929. Jonathan Wright, *Gustav Stresemann. Weimar's Greatest Statesman*, 2002.

¹⁶ Niedhart, 1999, 90.

¹⁷ Haffner, 1988, 116.

¹⁸ Over de oorzaken van de ondergang van de Weimarrepubliek is veel onderzoek gedaan. Als belangrijkste oorzaken worden genoemd: de aanwezigheid van artikel 48 in de Duitse grondwet, de politieke en economische en militaire macht van de conservatieve krachten die het republikeinse democratische systeem zo snel mogelijk wilden zien ineensorten, de grote depressie van 1929, en hiermee samenhangend de grote afhankelijkheid van Duitsland van Amerikaanse lange termijn en korte termijn leningen, en de persoon Hitler. Deze oorzaken zorgden samen in die specifieke periode voor de ondergang van de Weimarrepubliek. Vergelijk: Haffner, 1988, Stürmer, 1983.

¹⁹ Marie-Luise Recker, *Die Außenpolitik Des Dritten Reiches*, 1990, 3-8. Haffner, 1988, 163.

²⁰ Recker, 1990, 15.

Vanaf 1937 nam de machtspolitiek van Hitler nieuwe vormen aan. In 1938 vond de *Anschluss* van Oostenrijk plaats. In 1939 werd een niet-aanvalsverdrag met de Sovjet-Unie gesloten en korte tijd later viel Duitsland Polen binnen, waarna de Tweede Wereldoorlog uitbrak.

In 1941 kwam de oorlog met de Duitse oorlogsverklaring aan de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in een nieuwe fase terecht. In 1945 werden de As-mogendheden door de geallieerden verslagen. Duitsland capituleerde in mei 1945 en het Derde Rijk kwam aan zijn eind.²¹

Is het mogelijk om een aantal kenmerken van de buitenlandse politiek van Hitler te identificeren? Als we de Engelse historicus Alan Bullock moeten geloven niet. Volgens hem is Hitler een principeloze opportunist geweest zonder enig uitgewerkt programma die alleen uit was op macht en deze op de meest brutale wijze wilde bereiken.²²

De meeste onderzoekers echter zijn het erover eens dat er wel degelijk sprake was van een 'programma'. De historicus Andreas Hillgruber vindt dit programma terug in *Mein Kampf*.²³ Veroveren van *Lebensraum* in het oosten, een *rücksichtlose Germanisierung* van de veroverde gebieden, een oorlog tegen de Sovjet-Unie en elimineren van het *judische Bolschewismus* vormden volgens Hillgruber het buitenlandpolitieke programma van Hitler.²⁴

Ook de Engelse historici Noakes en Pridham nemen de these van Hillgruber over met dit verschil dat waar Hillgruber, als gevolg van het ontstaan van de nieuwe instituties een *Systemlosigkeit* onderkent in het buitenlandse beleid van de Derde Rijk, Noakes en Pridham daarop geen nadruk leggen met het argument dat de buitenlandse politiek van Duitsland gedurende de periode 1933-1945 vooral door de persoon van Hitler is vormgegeven.²⁵

²¹ *Ibidem*, 3-49. Haffner, 1988, 174-203.

²² Alan Bullock, *Hitler, Eine Studie über Tyrannei*, 1971.

²³ Andreas Hillgruber, *Großmachtpolitik und Militarismus im 20. Jahrhundert*, 1974.

²⁴ Hiernaast heeft Hans-Adolf Jacobsens het over een conservatieve buitenlandse politiek van het Duitse Rijk, die met Hitler ook een revolutionair karakter kreeg. De conservatieve kenmerken vindt hij terug in het feit dat de revisionistische ideeën die tijdens de Weimarperiode op de agenda stonden, ook in het Derde Rijk de *grand strategy* van de Duitse buitenlandse politiek bepaalden. Bovendien vonden na 1930 op het *Auswärtiges Amt* geen wezenlijke personeelverschuivingen plaats. Ook het Duitse streven naar *Weltmacht* was niet nieuw en ging terug naar de periode 1890-1918. Revolutionair, en vernieuwend in vergelijking met de periode vóór 1933, waren de nieuwe instituties zoals het *Außenpolitische Amt der NSDAP*, of, *die Auslandorganisation*. Hans-Adolf Jacobsens, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, 1968.

²⁵ En Hitler had hiervoor een duidelijk programma dat uit de volgende stappen bestond. Hitlers eerste doelstelling was de herziening van het verdrag van Versailles. Hierna kon Duitsland alle aandacht vestigen op het veroveren van *Lebensraum*, dat van start zou moeten gaan met de *Anschluss* van Oostenrijk, en veranderen van Tsjecho-Slowakije en Polen in Duitse satellietstaten. Hierna kon Duitsland in Hitlers visie de confrontatie met Frankrijk aan. Wanneer Frankrijk verslagen zou zijn dan kon Duitsland met de werkelijke veroveringen van *Lebensraum* in Oost-Europa en een oorlog tegen de Sovjet-Unie beginnen. Hitlers laatste doel was wereldheerschappij. Zie Noakes en Pridham (eds.), *Nazism 1919-1945 Foreign Policy, War and Racial Extermination*, 1988, 609-23.

Van belang voor dit onderzoek is om in te zien dat ook tijdens het Derde Rijk Duitsland in de eerste plaats, een op Europa gericht beleid voerde. Met andere landen in de wereld werden gedurende deze periode vooral de economische betrekkingen aangehaald.²⁶

Bovendien valt ook op dat er heel weinig onderzoek is gedaan naar de betrekkingen van Nazi Duitsland met landen buiten Europa.²⁷ Over Duits-Iraanse betrekkingen bijvoorbeeld is één boek geschreven. Ook in het belangrijke en zeer omvangrijke werk van Ian Kershaw over Hitler komt Iran indirect (twee keer) voor. In het eerste geval heeft Kershaw het over de reactie van Hitler op een bericht van president Roosevelt die Duitsland om garanties had gevraagd om dertig landen, waaronder Iran, niet aan te vallen.²⁸ In het tweede geval gaat het om de militaire strategie van Hitler in 1942 aan het oostfront:

He wanted to take possession of the oil-wells of Maykop, Grozny, and Baku during the summer, securing Germany's oil supplies and destroying those of the Soviet Union. Once the Soviet border had been reached, the breakthrough into the Near East would follow, occupying Asia Minor and overrunning Iraq, Iran, and Palestine to cut off Britain's oil supplies.²⁹

De periode 1945-1990

In mei 1945 werd Nazi-Duitsland verslagen en werd het land door de geallieerden bezet. De geallieerden hadden in 1944 afgesproken om Duitsland na de overwinning in bezettingszones te verdelen. Bovendien werd tijdens de conferentie van Potsdam in de zomer van 1945 besloten welke stappen genomen moesten worden om te voorkomen dat de Duitsers weer over zouden gaan tot het voeren van een agressieve politiek. Deze stappen werden bekend als de vijf D's: demilitariseren, decentraliseren, denazificeren, democratiseren, en ontwapening (in het Engels *disarmament*).³⁰ Gedurende de jaren 1945 tot 1949 werd het bezette Duitsland bestuurd door een geallieerde militaire regering met als gevolg dat Duitsland geen zelfstandig buitenlands beleid kon voeren.

Het is onmogelijk om de buitenlandse politiek van Duitsland na 1945 te analyseren zonder te verwijzen naar de politieke situatie in de wereld. Niet alleen Duitsland maar heel Europa, en eigenlijk de hele wereld werden na de Tweede Wereldoorlog verdeeld in twee vijandige kampen: het kapitalistische onder leiding van de VS, en het communistische onder leiding van de Sovjet-Unie. Deze rivaliteit had verregaande gevolgen voor Duitsland. Het land werd in 1949

²⁶ Recker, 1990, 3-79.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Ian Kershaw, *Hitler 1936-45: Nemesis*, 2000, 189.

²⁹ *Ibidem*, 530.

³⁰ Pól O'Dochartaigh, *Germany since 1945*, 2004, 4-5.

de facto verdeeld in een West-Duitse staat en een Oost-Duitse.³¹ In West-Duitsland werd Konrad Adenauer tot kanselier gekozen die zijn stempel op het buitenlandse beleid van de Bondsrepubliek drukte door een hechte economische (het Marshallplan) en politieke samenwerking aan te gaan met westerse landen, in het bijzonder de VS, de zogenaamde *Westbindung*. In een brief aan de politica Helene Wessel merkte hij op:

Auf außenpolitischem Gebiet liegt unsere Linie fest. Sie richtet erster Linie darauf, ein enges Verhältnis zu den Nachbarstaaten der westlichen Welt, insbesondere auch zu den Vereinigten Staaten herzustellen. Es wird von uns mit aller Energie angestrebt werden, dass Deutschland so rasch wie möglich als gleichberechtigtes und Gleichverpflichtetes Mitglied in die Europäische Föderation aufgenommen wird. Bei der Durchführung dieser Absichten werden wir besonders eng mit den anderen in den westeuropäischen Völkern sich immer stärker entwickelnden christlich-demokratischen Kräften Zusammenarbeiten.³²

De historici Fulbrook en O'Dochartaigh stellen dat Adenauer als een katholieke Rijnlander Oost-Duitsland minder belangrijk vond dan een snelle integratie van West-Duitsland in de westerse economische, politieke en militaire allianties.³³ Hans-Peter Schwarz is echter van mening dat Adenauer geen alternatieven had. Adenauer beseftte volgens hem dat zo lang de tijd niet rijp was voor hereniging de Amerikaanse aanwezigheid in Europa noodzakelijk was.³⁴ Het enige politieke wapen van Duitsland was de Hallsteindoctrine, een in 1955 door West-Duitsland geïntroduceerde doctrine, die inhield dat de Bondsrepubliek geen betrekkingen onderhield met landen die de Duitse Democratische Republiek (DDR) hadden erkend of zouden erkennen (de Sovjet-Unie uitgezonderd). Zo probeerde de Bondsrepubliek te voorkomen dat de DDR als een 'normaal' land zou worden beschouwd.³⁵

³¹ Voor de oorzaken en de manier waarop dit gebeurde zie: O'Dochartaigh, 2004, 18-336, Mary Fulbrook, *Interpretations of the Two Germanys 1945-1990*, 2000, 13-17.

³² Brief van Adenauer aan Helene Wessel (27-08-1949), in: Hans-Peter Schwarz, *Adenauer Der Aufstieg 1876-1952*, 1986, 671.

³³ Fulbrook, 2000, 17. O'Dochartaigh, 2004, 67-71.

³⁴ Hij schrijft in dit verband: 'Adenauer was convinced that Soviet hegemony, unless counterbalanced by the United States and a unified Western Europe, would extend over the whole continent. Therefore Western unity, American presence in Europe, and the political-military balance of power were the elements of the only strategy capable of coping with the facts of the post-war European order', Hans-Peter Schwarz, 'Adenauers Ostpolitik', in Wolfram Hanrieder (ed.), *West German Foreign Policy: 1949-1979*, 1980, 128.

³⁵ Deze doctrine is genoemd naar de CDU-politicus Walter Hallstein die van 1951 tot en met 1958 op het Ministerie van Buitenlandse Zaken werkzaam was. Het doel van de doctrine was om een twee-statenoplossing te voorkomen. De reden waarom de Bondsrepubliek met Sovjet-Unie contacten onderhield ondanks het feit dat deze de DDR had erkend had met het feit te maken dat Sovjet-Unie als een van de vier overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog zeggenschap had over veel kwesties met betrekking tot Duitsland. Voor een uitgebreide behandeling van de Hallsteindoctrine, Rüdiger M. Booz, *Hallsteinzeit. Deutsche Außenpolitik 1955-1972*, 1995. Werner Kilian: 'Die Hallstein-Doktrin.

Afgezien van dit *Rheinland über alles* of *Deutschland über alles*-debat zijn alle onderzoekers het erover eens dat de buitenlandse politiek van Adenauer twee pijlers heeft gekend:

- Een speciale relatie met de VS en in mindere mate met Groot-Brittannië.
- Duitsland als de motor achter West-Europese integratie en de vorming van Europese Economische Gemeenschap (EEG) in nauwe samenwerking met Frankrijk.³⁶

Vooraf de nauwe samenwerking met Frankrijk vormde een breuk met het verleden en een nieuwe pijler in het buitenlandse beleid van Duitsland. De Duits-Franse vijandschap werd omgevormd tot een vriendschap.³⁷

Onder kanselier Willy Brandt kwamen vanaf 1969 nieuwe veranderingen in het buitenlandse beleid van Duitsland. Brandt zette de koers van Adenauer en Erhard deels voort, maar bracht tegelijkertijd belangrijke veranderingen aan in het buitenlandse beleid. In 1969 werd de Hallsteindoctrine officieel opgegeven. De nieuwe politiek van ontspanning of de *Ostpolitik*³⁸ volgde een strategie van *Wandel durch Annäherung*. Brandt en de bedenker van deze nieuwe koers, Egon Bahr, waren ervan overtuigd dat veranderingen alleen mogelijk waren door toenadering en niet door het voeren van een politiek van uitsluiting, dat uitgangspunt diende van de Hallsteindoctrine. Ook Helmut Schmidt (1974-1982) en Helmut Kohl vanaf 1982 zetten deze koers tot aan de Duitse hereniging voort.

Der diplomatische Krieg zwischen der BRD und der DDR 1955–1973, aus den Akten der beiden deutschen Außenministerien', in: *Zeitgeschichtliche Forschungen*, 7, 2001.

³⁶ Helga Haftendorn, 'West Germany and the Management of Security Relations: Security Policy Under the Conditions of International Interdependence', in: Ekkehart Krippendorff, Volker Rittberger (eds.), *The Foreign Policy of West Germany, Formation and Contents*, 1980, 7-33. Edwina S. Campbell, *Germany's Past and Europe's Future, The Challenges of West German Foreign Policy*, 1989, 3-22, Wolfram F. Hanrieder, 'West German Foreign Policy, 1949-1979: Necessities and Choices', in: Wolfram F. Hanrieder, *West German Foreign Policy: 1949-1979*, 1980, 15-37.

³⁷ Omdat deze niet alleen van bovenaf gevoerd werd maar ook van onderop. Edwina Campbell schrijft in dit verband: 'While Bonn concentrated on the pursuit of detente with Paris in the developing multilateral institutions of western European and Atlantic cooperation, it encouraged individuals, private groups, and local governments to establish student exchange programs, summer language camps, sister cities and universities, and other frameworks of mutual contact for the citizens of the two countries. Campbell, 1989,13. Het is echter de vraag of we zoals Campbell kunnen concluderen dat dit beleid van onderop en op *grass root* niveau vorm kreeg. Ik stel dat deze activiteiten eerder onderdeel waren en zijn van een cultuurpolitiek om de beeldvorming over de Duitsers te veranderen. Na de Adenauer periode en gedurende het kanselierschap van Erhard van 1963 tot 1966 en later dat van Kiesinger van 1966 tot 1969 werd de koers van Adenauer in grote lijnen voortgezet. Tevens werd er vastgehouden aan de Hallstein doctrine (de sinds 1955 toegepaste doctrine waardoor West Duitsland alle diplomatieke betrekkingen had verbroken met de landen die Oost Duitsland (DDR) erkenden. Een uitzondering werd hierbij gemaakt voor de Sovjet-Unie).

³⁸ De historicus Edgar Wolfrum vindt het gepast van 'Neue Ostpolitik' te spreken. De Ostpolitik wordt in Duitsland volgens hem eerder geassocieerd met het verdrag van Rapallo (het Duits-Russische verdrag uit 1922). Zie Edgar Wolfrum, *Die geglückte Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, 2007, 283.

We kunnen stellen dat het Brandt was die dit innovatieve beleid introduceerde en dat de regeringen Schmidt en Kohl voor de implementatie en standaardisering ervan zorgden.³⁹

Aan de hand van de besproken geschiedenis van de buitenlandse politiek van Duitsland vanaf 1945 tot en met 1990 kunnen de volgende algemene kenmerken van de Duitse buitenlandse politiek worden genoemd: 1. Intensieve Duits-Amerikaanse betrekkingen en een trouwe bondgenoot binnen de NAVO. 2. Hechte Duits-Franse betrekkingen binnen de Europese Gemeenschap en 3. Vanaf 1969 een toenaderingspolitiek tot de Sovjet-Unie en de DDR.⁴⁰

Het buitenlandse beleid van Duitsland na de Tweede Wereldoorlog wordt niet meer gekenmerkt door een streven naar *Weltpolitik* zoals de periode vóór 1945. Sterker nog, onderzoekers komen tot de conclusie dat Duitsland na de Tweede Wereldoorlog veranderd is in een economische reus en tegelijkertijd in een politieke dwerg.⁴¹ William Paterson en Jeffrey Anderson noemen dit beleid een *post-Westfaals* beleid dat de volgende kenmerken heeft:

- exaggerated multilateralism
- a readiness to pool sovereignty at a European level
- avoidance of explicit reference to national interest
- reliance on ‘soft power’
- avoidance of explicit leadership except in tandem with France.⁴²

³⁹ Het is niet zo dat Schmidt dezelfde emotionele binding aan de nieuwe *Ostpolitik* had als Brandt. Hij was echter twee keer zo lang als Brandt kanselier en bouwde zo een sterke relatie met de Sovjet-Unie op, maar vooral ook met de persoon van Brezjnev.

⁴⁰ Vanaf 1966, toen Brandt nog minister van Buitenlandse Zaken was begon hij met een voorzichtige toenaderingspolitiek tot de Sovjet-Unie.

⁴¹ Zie de bijdragen in Wolfram F. Hanrieder (ed.), *West German Foreign Policy 1949-1979*, 1980.

⁴² William E. Paterson, ‘Germany and Europe’ in: Stephen Padgett (eds.), *Developments in German Politics* 3, 2003, 206-24. Jeffrey Anderson stelt dat Duitsland zelfs na de hereniging nog steeds vasthoudt aan de bovengenoemde richtlijnen. *German Unification and the Union of Europe*, 1999.